

БЪЛГАРСКО-НЕМСКИ ЛЕКСИКАЛНИ ВРЪЗКИ

Ана Кочева

Най-ранните езикови връзки между славянските и германските племена в тяхната прародина са били установени столетия преди новата ера, но по-тесни са били контактите след нея – до IV – V в., т. е. почти до периода на разселването на част от славяните на юг. Тук по-голямо значение имат взаимоотношенията между славяните и източногерманското племе готи, което след отправянето си към южните руски степи в I в. е преминало и през Балканския полуостров, за да се озове по-късно в Италия, Франция и Испания. Източното славянство по-интензивно контактува със северногерманските племена. Трайни са били връзките между западните германи и полабските и поморските славяни, а също така и с предците на по-късните поляци, чехи, а по-сетне и на словенци и хървати, намиращи се в непосредствено съседство едни с други.

Първите преки отношения между българите и германското племе франки датират от 824 г. Тогава според франкския летописец Айнхард от Фулденските летописи и според други франкски хроники “Омуртаг изпратил пратеници при Людовик Благочестиви с писмо за уреждане на мирните отношения” или “за сключване на мир”. Франкският император от своя страна изпратил в България някакъв баварец на име Махелм, за да проучи положението. На следната 825 г. отново български пратеници отишли във Франкската държава за определяне “границите и пределите между франки и българи”.... Решителните действия, предприети от Омуртаг, не позволили на франките да се намесят в българските работи. Отношенията между двете страни били, общо взето, уредени... Завоевателни стремежи към България франките не проявили дори по времето на могъщия си владетел Карл, водил наистина завоевателна политика в Западна и Централна Европа. Дори когато Карл подчинил аварите на запад от Средния Дунав и станал съсед на българския хан Крум, а византийската политика се опитвала да го насочи срещу българите, той не се поддал на нейното внушение.” – История на България 1981, 2, 152

В средата на IX в. България играела първостепенна роля в Югоизточна Европа. “Тя обхващала земите от Средния Дунав до Беломорието и от Днепър до Албания... В политическите отношения на тогавашна Европа и в отношенията между Запада и Изтока България изпъквала като главна сила след Византия и Франкската империя” – История на България 1981, 2, 161

През 862 г. княз Борис сключил военен съюз с Лудвиг Немски, който осигурил още по-тесни връзки вече между двете народности.

Акад. Ст. Младенов смята, че броят на старите германски елементи в славянските езици от този период обикновено се преувеличава.

Независимо от увеличаването на броя на истинските германизми с една или с две десетки, все пак трябва да се подчертае, че в общи линии акад. Ст. Младенов е прав – тяхното количество през първия, най-ранен период на контакти между германи и славяни (респективно български славяни) е сравнително малко.

Като относително по-сигурни германизми в славянските езици (в това число и в старобългарски) акад. Ст. Младенов привежда около 20 случая: блюдо, буки, вельбидъ, виткСъ, гобъсь, гонъзнити, гораздъ, дунавъ, кладкСъ, краль, кусити, кънкСъ, пънкСъ, скълкСъ, усеркСъ, хызъ, хидогъ, шлэмъ, штуждъ.

В българските говори са останали да битуват някои общобългарски и по-тяснодиалектни заемки от първия – старовисоконемски период. За тях се предполага директно влияние, осъществявано предимно чрез преки контакти на немци с български славяни. От общобългарските думи – заемки от старовисоконемски могат да се посочат лексеми като *крал*, *кнез*, *кръст*, *олтар*, *поп*, *църква*, *жпел*, *кхн'а*, *мјто*, *пшук*, *плуг*, *пилà*, *брГн'а*, *лга*, а от по-редките диалектни заемки от старовисоконемски – *вЈтег* 'юнак', *врèден* 'сръчен, способен', *фрШуки* 'франкски', *пен'ès* 'дребна стара монета', *кйбъл/кЈбла*, *карлица* 'съд, копаня', *бьднè* 'голямо буре', *пласкон'Јца* 'ранозреещ коноп', *чèбьр//чèбур//джЈбьр* 'дървен съд за течности', *канІска* 'главесто зеле'.

От средновисоконемския период на езика по нашите земи също могат да се открият редица директни диалектни заемки, свързани със заселването на немските рудари на Балканския полуостров (XIII - XVв.), които са били свободни граждани с редица привилегии. В историческата и лингвистична литература те са известни под имената "саси", "заси", "саксГнци" (първите две са регистрирани както в документи, така и в топонимични и антропонимични материали от това време. Племенното име **саси** се среща няколко пъти и в Душановите закони (1314 г.), най-важните постановки на които по един или друг начин са присъствали дори и в рударските разпоредби на Сюлейман Великолепни два века по-късно (1536 г.)

По българските земи наименованието на сасите се открива в имена на селища, местности, махали и реки като: с. **Сасе** и с. **Шашево**, Кратовско; с. **Саса** и **Саска река**, Делчевско; **Сасани** – махала в Страдалево, Кюстендилско; **Шашки проход**, Кулско; **Горна** и **Долна Шашка**, реки, които извираят от Връшка чука, **Шашкин дол** – при с. Железна, Чипровско. За автора наименованието е вторично заето от Саксония, а всъщност става дума за франки от западномозелска област. Това схващане на Джонов се подкрепя и от Дуриданов – Дуриданов 2002.

Като заемки от средновисоконемски в среднобългарски език обикновено се сочат изчезналите вече от западните диалекти специализирани лексеми *бужолЈиа* 'строителен под в минна галерия'; *дритàва* 'вид дебело въже, използвано при пробиване на минна галерия'; *летлох* 'вид пробойник в минна галерия'; *лигунàт* 'долен пласт на руда'; *трайбар* 'работник при купелуване на метали' – Първева-Керн 1999, 20. Същата авторка свързва облиците съответно с форми като *Bausohle*, *Treibtau*, *Leichtloch*, *Liegendes*. Като добавка към тези лексеми трябва да се разглежда думата *пургар*, анализирана от Б. Джонов, която се привежда вече като факт на историческата диалектология. Засвидетелствана е във форми пургари, пьргари, прьгари във Влахобългарските грамоти със значение 'свободни граждани рудари'. Той я извежда от средновисоконемското *bürger* 'гражданин'. Сред думите от този период се нарежда и *маршанина//маршайт* 'граница, която дели две рудни полета или отграничва отмереното рудно поле' – Джонов 1972, 55-56

Все още живи в диалектите са три немски "саски" рударски термина, за които съобщава К. Костов 1971, 350-354: *штуп* (*штуб*) – 1. 'ситен въглищен прах'; 2. 'примес, с който замазват дърветата в пещта за получаване на въглища'; 3. 'сгур от желязо'; *Итман* – 1. 'рудокопач'; 2. 'тъп човек, невежа'; *штетЈна* – 1. 'полянка на стръмен склон в гора, от трите страни обградена с дървета'; 2. 'трап, яма от пещ, в която горят въглища'.

Към тях трябва да бъде прибавен вариантният термин *шлакнГ//шл'акнГ* 'сгур, фира от желязо, събрано на топки' – РБЕ 5, 584-585.

Облиците *маршанина//маршайт*; *штуп*; *штетина*; *шлакнГ//шл'акнГ*; *Итман* се извеждат съответно от средновисоконемските *markscheide* (диал.); *stoup*; *kohlstaette*; *slagge*; *huetteman* или *Hutman* и др.

Заемки от средновисоконемски, несвързани с рударството и металообработката, са тяснодиалектните названия *nJntar* 'майстор на бурета'; *mJшлер* 'столар, дърводелец'; *màлер* 'бояджия, художник'; *шJштер* 'лош обушар'; *шнàйдер* 'шивач'; *блех//бл'ах//блей//плех* 'желязно колелце от главина'; *èркар* 'покрит балкон на къща'; *лàнец* 'верижка'; *кIга* 'заразна, смъртоносна болест като чума'; *панцJр//пàнзир* 'броня, ризница'; *шJна* 'стоманен обръч на колело'; *дрГнам* 'мокрят се при дъжд' и др.

Изброените форми се извеждат съответно от средновисоконемските *pinter; tischler; malaere; schuoster; snīdaere; blech; erker; lanne; koge; panzier; schinebein; tropfen*.

Периодът, през който **нововисоконемският** език влияе върху българския език е основен и най-интензивен, когато се отчита доказаното лексикално заимстване от немски. Докато за старовисоконемски броят на заемките се движи около цифрата 30-40, а за средновисоконемски – значително повече над нея, то през нововисоконемски навлизат всички лексикални единици, които оформят съвременния корпус от заемки. **В сравнение с Хърватско и Словения, където влиянието на немския в повечето случаи е пряко, в българските земи, както ще се види по-нататък, е разнотипно.** Във връзка с немското влияние Шневайс 1960 отбелязва, че съюзът между Хърватско, Словения и Унгария с империята на Хабсбургите, е извършен, за да бъде организирана военна граница срещу турската опасност, простираща се по дължината на линията: Адриатика – р. Уна – р. Сава – р. Дунав. През 1579 г. дори е основана специална крепост Karlstadt (Карловац), по името на австрийския ерцхерцог Карл. Притока на немци към Карлщат остава и по-късно силен. (През 1645 г. там се преселват над 300 немски семейства). Сред занаятчиите и търговците през XVIII в. е имало и много германци, особено шлосери, пекари и шивачи. Прокламацията на Наполеон към хърватите през 1809 г. е била и на немски, а по време на френската окупация от 1810-1813 г. френските закони били обнародвани освен в хърватски и в немски превод. През 1814 г. Хърватско на север от Сава било присъединено към Австрия и там бил въведен немски служебен и военен език. През 1822 г. хърватските илирийски области се обединили с Хърватско. Немският елемент по военната граница в XVIII в. се засилва, особено след изтеглянето на турците от областта, северно от Сава и Дунав. Броят на германците във Войводина през 1940 г. е възлизал на над 600 000 – Шневайс 170-171.

Като се има предвид, че Югозападен **Банат**, където днес живеят българи изселници-католици и павликяни от Чипровско и Свищовско, размесени с немци, сърби и унгарци, административно е включен във Войводина (Сърбия), се вижда, че контактите между немския и българския език са били и преки, непосредствени още от XVII век (след Чипровското въстание от 1688 г.)

Такива връзки се установяват и между немци, сърби, хървати, унгарци, румънци и българи в днешния румънски Банат (до есента на 1918 г. – в Австро-Унгария). Това дава основание на Ст. Стойков 1968, по аналогия на термина **балкански езиков съюз**, отчитащ интерференцията между балканските езици, да въведе термина **банатски езиков съюз**, отразяващ взаимовлиянията между някои балкански и някои съвременни средноевропейски езици от различни езикови групи и семейства.

През **Възраждането** българските еснафи и търговци са главните действащи лица в икономиката на турската империя. Тъкмо тези наши еснафи и най-вече търговци още през XVIII и XIX в. са били главните изложители на стоки на международните панаири от типа на Лайпцигския, и обратно, градове като Лайпциг, Виена и Пеща са били основните доставчици на артикули за панаирите по българските земи (София, Пловдив, Битоля, Прилеп, Охрид). За директните контакти е спомагала и една от най-оживените артерии

между немскоезичния свят и България, каквато е р. Дунав. Търговията по Дунав с кораби е издигнала значението на крайречните градове като Видин, Свищов и Русе, в които са функционирали австрийски консулства. С това време се свързва навлизането на заемки от немски от средата на XIX в. – *картГф, келнер, пантГф, цГла*. В средата на XIX в. немски колонисти от Херсон и Южна Бесарабия пристигат и се заселват край големите пристанищни центрове Русе и Варна, а в края на века във връзка с железопътната линия около 200 немци отсядат в Пловдив.

След Освобождението във връзка с княжеския (а по-късно и царски) двор немци се появяват и в София. Освен преките търговски и исторически контакти причина за увеличаване на немскоезичното влияние става и културният обмен на духовни ценности между двете страни. У нас активно започва да се превежда немска художествена литература, разкриват се частни немски светски и едно католическо девическо училище. От 1932 г. много интензивно и с висок авторитет подготвя кадри Дойче шуле в София. През годините 1941-44 г. немският език стои на първо място сред изучаването на западните езици у нас. От 1950 г. до днес немски езикови училища (а и училища с ускорено изучаване на немски език) с преподаватели германци или австрийци са открити в почти всички по-големи български градове. Голяма част от завършилите продължават обучението си в Германия или Австрия, а други, след завършването на специалността немска филология стават учители по немски език в страната. В момента немският език заема второ място след английския сред изучаващите чужди езици българи.

От нововисоконемско време в български е навлязъл основният дял от заемките. Тук, за да се маркират процесите, ще бъдат отбелязани само няколко случая, а повечето от тях ще бъдат приведени в частта за тематичните групи, които те оформят: *панта* 'съединителна метална част за отваряне и затваряне на врати и прозорци'; *штранга* 'дълъг ремък, с който се тегли кола'; *иГна* 'железен обръч, който обхваща отвън колело'; *кГфла* 'малко бяло хлебче във вид на полумесец'; *пегла* 'ютия'; *талер* 'стара немска сребърна монета'; *вГта* 'памучна плът за подпълване на дреха'; *малтер*// *малтера* 'хоросан'; *ишГрет* 'вид икономична печка; котлон' и още много други. Всички те са кореспонденти на нововисоконемските: *Band; Strang; Schiene; Kipfel; Buegel(eisen)* 'ютия'; *Taler; Watte; Malter; Spar (koch)herd* и др.

И наистина, значителен дял от заемките носи южнонемска диалектна (**баварско-австрийска**) **оцветеност**. Ако се използва двудялбата на немскоезичното пространство – на долнонемско-холандска (северна) част и на високонемски (южен) дял, то баварско-австрийската област към високонемския. (**вж. прил.1**)

В български език другата значителна част от заемките е свързана със северозападния дял на диалектния континуум. Северозападните (долнонемските) лексикални единици са минали в български през руски (а в отделни случаи преди това и през полски). Това са думи като *шГфер, брак, шкаф, кабел, вГфла//фГфла, дрГлка, мус* 'с тъмна козина по тялото и с бели косми по ушите (за животно)'. Заемките от долнонемско-холандски в руски, а след това и в български съставят значителен дял от корабостроителната, мореплавателната и търговскообменната терминология, която обаче по разбираеми причини не е проникнала в говорите, а следователно, и не е обект на диалектоложките изследвания.

В областта на семантиката **австризмите** също се открояват веднага. Освен в дърводелската, те битуват и в готварската и в домакинската терминология (рядко немският език играе ролята на посредник на чужди западноевропейски думи). Втората тематична група съставят названия за платове и плетки. От приведените названия от цитирания автор

ще бъдат посочени само онези, които са регистрирани в българските народни говори: *бишкѢта, кѢфла, палачѢнка, штрѢдла, кремвири, шол* 'месо от бут', *шѢнка, кѢстен, штѢйга, шприц* 'вино със сода', *шол//шѢла* 'чаша за кафе', *панделѢка, мил'Ѣ, рѢкл'а, шнѢла, тишлѢйфер* 'покривка за маса'; *џин//џин, рѢйбер, шлеп, мѢлтер, шнѢра//шнѢрет, мѢлтара* и др.

Проблемите за австронемското влияние, т. е. за диалектната основа на голяма част от заемките и за **пътищата на проникването** им в български са взаимосвързани. Точното установяване на пътя на всяка отделна дума от словния корпус на заемките обаче е изключително тежка задача, предполагаща, и то не с окончателни решения, работа на огромни колективи от изследователи. **Една и съща немска дума може да навлезе в български (книжовен или диалектен) език по различни пътища в различно време с различна фонетична или граматична форма, а не рядко и с различна семантика.** (Парашкевов, Б. 1983, 1987) Нееднаквите форми, но все пак с еднаква семантика на думата, някои от които се дължат на пряко, а други – на косвено заимстване (с помощта на езици посредници), създават цели серии от вариантни облици, но все в границите на същата дума до момента, в който значението на единия дублет се промени и стане различно от значението на другия. Тогава вече може да се говори за две заемки в български с общ етимон.

В етимологичните речници се откриват най-противоречиви сведения и предположения за пътя, по който е преминала една или друга немска заемка в български.

Налице е **мултипен начин на заимстване на немските облици в български.** Тъкмо той създава вариантността на формите в българските говори.

Непреките немски заемки (и то най-вече дошлите писмено или устно през руски в българския книжовен език) стават достояние на езика на големите градове, след това на по-малките селища и най-сетне проникват в малките села. Така те се превръщат в съставна част от лексиката на диалекта и в речниците са маркирани локално, както всички останали български и чужди думи, регистрирани в даден говор. **Лексиката на един диалект независимо от това дали в определени семантични сфери съвпада или не съвпада с книжовната, в пълните диалектни речници винаги се представя в цялостно събрания обем, т. е. абсолютно всички думи са лексикални езикови елементи на самата диалектна система.** Така е и със заемките от немски: едни от тях имат тясно диалектна, а други по-широко диалектна или дори общобългарска употреба, още повече, че социолингвистичното разбиране за диалекта отчита и възрастова диференциация, а не само особеностите на най-старото поколение. Съвременният български говор трябва да бъде разглеждан като съвкупност от характерни черти на всички генерации – стара, средна и млада, които в различна степен са повлияни от лексиката на книжовния език. Заемки от втория тип, с по-широко диалектна употреба, са именно лексемите, преминали от книжовния език в говорите: *шол, шѢмка, 'шунка', байџ, тѢрга, пѢчка* и т. н. Допълнително известна част от тях се променят като стесняват значението си, **специализират се** и се превръщат в тяснодиалектни лексеми (*блок* – 'апартамент, най-често в града'. *Ѣмам двѢ блѢка у ТѢтракан; штант* 'място, където се продава хляба в селото' – *зѢ ли л'Ѣбу ут штѢнду*).

Друга част от заемките пък разширява максимално значението, **детерминологизират се.** На **детерминологизация** се подлага значителен дял от дърводелската, железарско-коларската и строителната терминология, т. е. част от онези народни терминологии, които са свързани с жизнено важни страни от живота на българина, който често под натиска на обстоятелствата е бил принуден да превърне някои

от специализираните дейности (от занаятите) в най-обикновена ежедневна работа. Затова прав е Ст. Стойков, когато твърди: **“Деленето на две големи групи – териториални и социални – не трябва да се схваща абсолютно. То е относително до голяма степен, защото не могат да се разграничат рязко тия две езикови прояви – преди всичко носителите им са обикновено едни и същи лица”**. – Ст. Стойков 1993, 338. **В тази работа немските заемки, свързани с професионалните диалекти, се привеждат само тогава, когато са географски локализирани (с името на селището, околията, окръга, областта) или когато са подадени с ремарки, така както останалите домашни наименования: диалектно, народно, областно, регионално и пр.** При решаването на този проблем се отчита също така и пътят, по който са навлезли заемките в български език. При устния начин, характерен преди всичко за баварско-австрийските заемки, които са основни при заемането, посредничеството на книжовния български език се изключва дори като междинен етап. А тези заемки, които навлизат с посредничеството на книжовния български език, най-често се подлагат допълнително на детерминологизация или добиват по-широка употреба първоначално в разговорната форма, а след това и в диалектите.